

Резюме

Чередование взаимных реакций, направленных на утверждение интересов каждой стороны и ограничение интересов соперника, составляют сущность конституционного конфликта как социального процесса. Конфликтный процесс может длиться неограниченно долгое время, но наступление последней стадии конституционного конфликта – его прекращения – все равно неминуемо. Окончание конфликтного взаимодействия может осуществляться различным образом, в соответствии с чем различаются формы прекращения конституционных конфликтов: разрешение, урегулирование, преодоление, постепенное угасание.

Ключевые слова: конституционная конфликтология, конституционный конфликт, конституционная конфликтность, конституционно-конфликтный процесс.

Summary

The substance of constitutional conflict as a social process consists of the interchange of reciprocal reactions, aimed to assertion of the interests of each party and restriction of the counterparty's interests. The resolving of the conflict interactions may develop in different ways. In this regard the following forms of the resolving are told apart: resolving, settlement, overcoming, fading away.

Key words: constitutional conflictology, constitutional conflict, constitutional conflictness, constitutionally-conflict process.

Отримано 18.09.2009

Ж. М. БОГОСЛОВСЬКА

Жанна Михайлівна Богословська, аспірант Навчально-наукового інституту права та психології Київського національного університету внутрішніх справ

**СИСТЕМА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ**

Проведення дослідження системи організацій, що забезпечують конституційне право громадян України на соціальний захист викликано недостатньою розробленістю проблеми. Адже ст. 1 Конституції України проголошує нашу державу соціальною державою, тобто, покладає на державні органи виконання соціальної функції. Наше завдання дослідити систему таких органів у виконанні вищевказаної функції, оскільки у складних питаннях сьогодення, на жаль, функції соціального захисту приділяється все менше і менше уваги. Особливо це яскраво просліджується сьогодні, в аспекті економічної, політичної та інших криз.

Загальні засади забезпечення реалізації конституційних прав і свобод, їх окремих груп, окремих конституційних свобод та окремих прав вже були предметом дослідження різних авторів (В. Боняк, В. Букача, В. Демиденко, О. Домбровської, А. Олійника, В. Олійника, О. Пушкіної, В. Сивухіна та ін.). Завданнями цього дослідження є необхідність: 1) сформулювати поняття і визначити систему таких суб'єктів, що приймають участь у забезпеченні реалізації конституційного права на соціальний захист; 2) дослідити систему державних органів по забезпеченню конституційного права на соціальний захист; 3) запропонувати висновки і рекомендації.

Щоб сформулювати поняття суб'єктів, які приймають участь у забезпеченні конституційного права на соціальний захист, потрібно охарактеризувати ознаки та дати визначення суб'єктів, показати їх систему, місце і роль у забезпеченні конституційних прав і

свобод. Ознаками таких суб'єктів, на нашу думку, є: а) структуровані об'єднання людей; б) закріплені в Конституції і законах України; в) здійснюють утвердження та забезпечують реалізацію конституційного права людини і громадянина на соціальний захист; г) мають діяти в межах режиму законності.

Почнемо із загального, тобто організацій. Будь-яка організація – це структуроване об'єднання людей, які мають спільний інтерес та потребу діяти разом у певному напрямку. Організації, що приймають участь у забезпеченні реалізації конституційного права на соціальний захист, своєю метою мають діяльність щодо забезпечення громадянам України права на пенсії, інші соціальні виплати та надання соціальних послуг. Такими є державні органи, соціальні страхові фонди, спеціалізовані державні підприємства та установи¹.

Компетенція організацій, що приймають участь у забезпеченні реалізації конституційного права на соціальний захист, закріплена в Конституції і деталізується в законах та підзаконних нормативно-правових актах України. До підзаконних нормативно-правових актів можна віднести укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади (наприклад, Міністерства праці та соціального захисту тощо), розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, акти органів і посадових осіб місцевого самоврядування тощо.

До повноважень таких суб'єктів відносяться дії, спрямовані на здійснення прав і обов'язків, спрямованих на утвердження та забезпечення реалізації конституційного права на соціальний захист. Утвердження конституційного права на соціальний захист передбачає діяльність по підготовці і прийняттю законів та підзаконних нормативно-правових актів, направлених на закріплення змісту конституційного права на соціальний захист, а забезпечення реалізації названого права передбачає діяльність по створенню умов, охороні, захисту його від порушень та відновлення порушеного права і відшкодування спричинених збитків.

Названі вище органи мають діяти чітко у межах законності, тобто робити тільки те, що прямо передбачено законом та підзаконними нормативно-правовими актами, які відповідають «букві» закону. Порушення режиму законності посадовими і службовими особами тягне за собою юридичну відповідальність таких осіб.

Отже, суб'єкти, які приймають участь у забезпеченні конституційного права на соціальний захист – це структуровані об'єднання людей, що закріплені в Конституції і законах України, діяльність яких у межах режиму законності спрямована на утвердження та забезпечення реалізації пенсійного забезпечення, виплати соціальних допомог та надання соціальних послуг людині і громадянину.

Щоб визначити систему таких суб'єктів, які приймають участь у забезпеченні реалізації конституційного права на соціальний захист, слід мати на увазі їх поділ на державні та недержавні². Існують різні критерії для класифікації названих організацій. Одним із них є їх конституційне закріплення. Залежно від названого критерію В. Боняк пропонує таку систему організацій, що приймають участь у забезпеченні конституційного права людини і громадянина на освіту. Це Верховна Рада України (ст.ст. 85, 92), Президент України (ст.ст. 102, 106); Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (п. 17 ст. 85, ст. 101); Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (ст.ст. 113-117); судові органи (ст.ст. 124, 125, 129, 147, 150-152); органи прокуратури (ст. 121); місцеві органи виконавчої влади (ст.ст. 118-119); органи місцевого самоврядування (ст.ст. 140, 142-145); громадські об'єднання³.

З приводу названої системи у нас є декілька зауважень. По-перше, при здійсненні групування організацій слід виділяти державні і не державні організації. По-друге, державні організації слід розглядати з використанням принципу поділу влад, а не державні – як суб'єкти громадянського суспільства⁴. Громадські об'єднання, на нашу думку, це лише частина від більш загального суб'єкта громадянського суспільства, яким є об'єднання громадян, що включають в себе політичні партії і громадські організації.

Отже, на нашу думку, до системи організацій, які приймають участь в утвердженні і забезпеченні конституційного права людини і громадянина на соціальний захист слід відносити державні й недержавні організації. До державних організацій відносяться

державні органи і інші організації загальної і спеціальної компетенції. Державними органами загальної компетенції є: а) Верховна Рада (парламент) України; б) Кабінет Міністрів України та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади; в) Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції; г) Президент України, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, Національний банк України, Рада національної безпеки і оборони, Вища рада юстиції та інші органи контрольно-наглядової влади. До державних органів спеціальної компетенції відносяться: а) Міністерство праці та соціальної політики України; б) Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій; в) обласні та районні, міст Києва і Севастополя, районні в місті Києві і Севастополі управління праці та соціального захисту; г) Фонд України соціального захисту інвалідів; г) інші державні фонди соціального захисту (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття і Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності); д) органи державної служби зайнятості. Серед недержавних організацій, що забезпечують конституційне право на соціальний захист, слід назвати суб'єктів громадянського суспільства, що мають загальну і спеціальну компетенцію. Серед суб'єктів загальної компетенції можна виділяти: а) органи і посадових осіб місцевого самоврядування; б) політичні партії; в) громадські організації. До недержавних організацій зі спеціальною компетенцією можна віднести: а) недержавний пенсійний фонд; б) недержавні страхові організації тощо.

Державні організації складають механізм Української держави і мають власну систему. До неї включаються державні органи й інші державні організації. Згідно з предметом нашого дослідження, нас цікавить система державних органів, які приймають участь в утвердженні і забезпеченні конституційного права людини і громадянина на соціальний захист. Відповідно до ст. 6 Конституції України їх систему складають законодавча, виконавча і судова гілки влади⁵. Роль стримувань і противаг виконують контрольно-наглядові органи. Органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада (парламент) України. Як структура загальної компетенції парламент є єдиним законодавчим органом в Україні. Відповідно до ст. 85 Конституції України парламент приймає закони, затверджує Державного бюджету України та вносить до нього зміни, здійснює контроль за його виконанням, приймає рішення щодо звіту про його виконання, затверджує загальнодержавні програми економічного і соціального розвитку взагалі і відносно утвердження та забезпечення конституційного права на соціальний захист, зокрема. Парламент, виключно законами України, визначає основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості населення (ст. 92 Конституції України) здійснює інші види діяльності, що спрямовані на утвердження і забезпечення конституційного права людини і громадянина на соціальний захист.

До органів виконавчої влади відносяться Кабінет Міністрів України та інші центральні і місцеві органи. Кабінет Міністрів України є вищим колегіальним органом в системі органів виконавчої влади і покликаний забезпечувати здійснення Конституції і законів України, актів Верховної Ради України, Президента України як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи виконавчої влади, спрямовувати і контролювати їх у цьому напрямі. Конституція України покладає на нього обов'язок вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ст. 116). Серед таких прав і конституційне право на соціальний захист. Деталізуються положення Конституції України щодо забезпечення конституційного права людини і громадянина на соціальний захист у Законі України «Про Кабінет Міністрів України», де закріплюється положення про те, що крім вжиття заходів до забезпечення прав і свобод людини та громадянина (включаючи і право на соціальний захист), Кабінет Міністрів України має ще створювати сприятливі умови для їх реалізації⁶.

До органів, які забезпечують конституційне право людини і громадянина на соціальний захист, відносяться суди. В Україні, з прийняттям Основного Закону, судова влада закріплена як самостійна гілка влади. Конституція України визначає лише базові положення судової системи. Правосуддя в Україні здійснює Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні і вирішує всі питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України та дає офіційне тлумачення норм Конституції та законів України. До повноважень Конституційного Суду щодо забезпечення конституційного права людини і громадянина на соціальний захист відносяться прийняття рішень та висновків у справах щодо: а) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України про пенсійне та інше соціальне забезпечення, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, що торкаються конституційного права на соціальний захист; б) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість щодо конституційного права людини і громадянина на соціальний захист; в) додержання конституційної процедури внесення змін до Конституції України в межах, визначених ст. 157, що забезпечує недопущення звуження діючого права на соціальний захист; офіційного тлумачення норм Конституції та законів України з питань, що регулюють і охороняють конституційне право на соціальний захист. Наприклад, Конституційний Суд України у висновку від 2 червня 1999 р. у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) визнав названий проект закону не конституційним⁸.

Громадяни України мають право на особисте звернення до Конституційного Суду, але не зі скаргою, а з проханням дати офіційне тлумачення норм Конституції України або законів України з питань, що торкаються конституційних свобод. Тобто ні Конституція України, ні закон не позбавили громадянина права на звернення до Конституційного Суду, але встановлено межі, в яких фізична приватна особа повинна діяти, не доводячи до абсурду своє конституційне право на скаргу, коли неприборканий потік звернень фактично дезорганізував би діяльність цієї інституції та вихолостив її головне завдання – забезпечення конституційності у діяльності органів державної влади, перетворивши цю інституцію у чергове бюро з питань розгляду скарг⁹.

Повноваження Конституційного Суду України мають власні межі. До його компетенції не належать питання щодо законності актів органів державної виконавчої влади (крім актів Кабінету Міністрів України), органів влади Автономної Республіки Крим (крім Верховної Ради Автономної Республіки Крим) та органів місцевого самоврядування, деякі інші питання, що віднесені законодавством до компетенції судів загальної юрисдикції¹⁰.

Конституція України закріплює конституційні засади діяльності судів загальної юрисдикції щодо їх місця і ролі в забезпеченні конституційного права людини і громадянина на соціальний захист у процесі реалізації правосуддя. Деталізуються конституційні принципи правосуддя в законодавстві про організацію і діяльність названих судів¹¹.

Існує наукова точка зору в доктринальних джерелах, де серед органів контрольно-наглядової влади, які забезпечують конституційне право людини і громадянина на соціальний захист є Президент України як глава держави¹², Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, Національний банк України, Рада національної безпеки і оборони, Вища рада юстиції тощо. Кожен із названих органів у межах власних повноважень здійснює діяльність по забезпеченню конституційного права на звернення. Наприклад, Президент України є гарантом додержання конституційного права на соціальне забезпечення усіма суб'єктами права. Рахункова палата, забезпечуючи здійснення конституційного права на соціальний захист, організує контролю за своєчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням у сфері пенсійного забезпечення та здійснення соціальних виплат і надання соціальних послуг населенню країни. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право вимагати від

посадових і службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків щодо забезпечення реалізації конституційного права людини і громадянина на соціальний захист. Прокуратура наглядає за законністю забезпечення конституційного права на соціальний захист людини і громадянина, додержання законів із цього питання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами тощо.

До державних органів спеціальної компетенції відносяться: а) Міністерство праці та соціальної політики України; б) Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій; в) Пенсійний фонд України; г) Фонд соціального захисту інвалідів; ґ) обласні та районні, міст Києва і Севастополя, районні в місті Києві і Севастополі управління праці та соціального захисту; д) органи державної служби зайнятості та ін.

Міністерство праці та соціальної політики України є спеціально уповноваженим державним органом у сфері соціального забезпечення. Очолюється назване міністерство міністром, який за посадою є членом Уряду. Його повноваження у сфері соціального забезпечення визначається Положенням про Міністерство праці та соціальної політики України. Основними завданням названого державного органу є: а) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення та його зайнятості, пенсійного забезпечення і соціального обслуговування, соціально трудових відносин та трудової міграції; б) забезпечення через систему підпорядкованих йому органів соціального захисту, виплати пенсій та надання соціальних допомог і послуг; в) керівництво діяльністю служб зайнятості, пенсійного та соціального забезпечення та здійснення інших дій, спрямованих на реалізацію політики соціального захисту та зайнятості населення країни.

Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій є розпорядником коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство праці та соціальної політики України. Керівництво фондом здійснює правління, чисельність і персональний склад якого затверджується Кабінетом Міністрів України. Передбачається, що фонд має діяти як державний орган до перетворення його у самоврядну неприбуткову організацію.

Фонд соціального захисту інвалідів утворений постановою Кабінету Міністрів України 26 вересня 2002 р. і є урядовим органом державного управління, який діє у складі Міністерства праці та соціальної політики України і підпорядкований йому. Його основними завданнями є: а) участь у реалізації державної політики у сфері соціального захисту інвалідів; б) здійснення контролю за додержанням підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності і господарювання нормативів робочих місць для забезпечення працевлаштування інвалідів.

Обласні та районні, міст Києва і Севастополя, районні в місті Києві і Севастополі управління праці та соціального захисту є місцевими державними органами центральних органів виконавчої влади і забезпечують пенсійну політику, соціальний захист і населення на місцях та включаються як структурні підрозділи до місцевих державних адміністрацій. Вони діють на підставі типового положення про головні управління праці та соціального захисту населення.

Органи державної служби зайнятості мають свою систему і діють на підставі положення. В їх систему включаються: а) Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України; б) центри зайнятості Автономної Республіки Крим, областей, Київські та Севастопольські міські, районні, міськрайонні, міські і райони у містах; в) центри організації професійного навчання незайнятого населення; г) центри професійної орієнтації населення; ґ) інспекції з контролю за додержанням законності про зайнятість населення.

Діяльність центральних органів виконавчої влади регулюється на рівні підзаконних нормативно-правових актів, якими є положення про них. Таке становище протирічить Конституції України (ст. 92), де закріплюється, що питання забезпечення прав людини мають бути урегульовані законом.

Отже, систему державних органів, що приймають участь у забезпеченні конституційного права на соціальний захист складають органи загальної і спеціальної компетенції. Органами загальної компетенції є: а) парламент України; б) Кабінет Міністрів України; в) центральні органи виконавчої влади; г) місцеві органи виконавчої влади; д) судові органи; е) контрольно-наглядові органи. До органів спеціальної компетенції відносяться: а) Міністерство праці та соціальної політики України; б) Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій; в) Пенсійний фонд України; г) Фонд соціального захисту інвалідів; д) обласні та районні, міст Києва і Севастополя, районні в місті Києві і Севастополі управління праці та соціального захисту; е) органи державної служби зайнятості.

Підводячи підсумок можна запропонувати такі висновки і рекомендації.

1. Організації, які беруть участь у забезпеченні конституційного права на соціальний захист, – це структуровані об'єднання людей, що закріплені в Конституції і законах України, діяльність яких у межах режиму законності спрямована на утвердження та забезпечення реалізації пенсійного забезпечення, виплати соціальних допомог та надання соціальних послуг людині і громадянину.

2. До системи організацій, які приймають участь в утвердженні і забезпеченні конституційного права людини і громадянина на соціальний захист, слід відносити державні й недержавні організації. Вони включають органи держави та інші державні організації.

3. Систему державних органів, що беруть участь у забезпеченні конституційного права на соціальний захист, складають органи загальної і спеціальної компетенції.

4. Для удосконалення діяльності державних виконавчих органів у названій сфері діяльності пропонується прийняти Закон України «Про центральні органи виконавчої влади України» де, крім іншого, урегулювати питання щодо забезпечення ними конституційного права людини і громадянина на соціальний захист.

¹ Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / За ред. П. Д. Пилипенка. – К.: Істина, 2007. – 224 с. – С. 66.

² Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с. – С. 94.

³ Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 «Конституційне право / В. О. Боняк. – К., 2005. – 21 с.

⁴ Олійник А. Ю. Значення принципу поділу влад в забезпеченні конституційної свободи людини в Україні // Юридична Україна. – 2004. – № 4. – С. 4-8.

⁵ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. (зі змінами внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.

⁶ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 16 травня 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 25. – Ст. 241.

⁷ Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

⁸ Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / Відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Свєрцов. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 512 с. – С. 387-390.

⁹ Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія / А. Ю. Олійник. – К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с. – С. 315-316.

¹⁰ Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

¹¹ Про судострій в Україні: Закон України від 7 лютого 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.

¹² Колодій А. М. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підруч.[2-е вид.перероб і доп.] / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 504 с.

Резюме

В статті формулюються поняття організацій, которые принимают участие в обеспечении конституционного права на социальную защиту, характеризуются признаки, показывается их система, место и роль в обеспечении конституционных прав и свобод.

Ключевые слова: система государственных органов по обеспечению конституционного права на социальную защиту; система организация, которые принимают участие в обеспечении реализации конституционного права на социальную защиту; право граждан Украины на личное обращение в Конституционный Суд Украины.

Summary

The article formulates the notion of organizations, which are engaged in protection of the constitutional right to social security. Their features, organization, role and place in protection of the constitutional rights and freedoms are considered.

Key words: system of state bodies, which protect the constitutional right to social security; system of organizations, engaged in protection of the constitutional right to social security; right of Ukrainian citizens to appeal to the Constitutional Court of Ukraine.

Отримано 1.10.2009

I. С. КУНЕНКО

Ірина Сергіївна Куненко, здобувач Київського національного економічного університету

«КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС» І «КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА»: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що в науці, а також при практичному використанні терміну «конституційний процес» не тільки не склалося його однозначного трактування, а й більш того його часто вживають як синонім до терміну «конституційна реформа»¹.

У науковій енциклопедичній літературі під терміном «процес» (від лат. processus – просування) розуміють: 1) послідовну зміну явищ, станів у розвитку чого-небудь; 2) сукупність послідовних дій для досягнення якого-небудь результату; 3) порядок розгляду справ у суді; 4) розгляд судової справи. Сама судова справа².

Термін «реформа» (від лат. reformatio – перетворюю) також має декілька значень: 1) перетворення, зміна, перебудова будь-якої сторони суспільного життя (порядків, інститутів, установ); 2) формально – нововведення будь-якого змісту, однак реформами зазвичай називають більш-менш прогресивне перетворення³; 3) зміни в устрої чого-небудь, які зроблені з метою покращення, перетворення; 4) перетворення в якій-небудь галузі державного, економічного й політичного життя, що не стосується основ чинного соціального ладу⁴; 5) перетворення, зміна, перебудова якої-небудь сфери суспільного чи державного життя, що здійснюється державою. Реформі притаманна поступовість змін, в її програмі акцент робиться на доведенні до кінця намічених перетворень, комплексність запланованих змін. Важливе значення має підтримка реформи суспільством, наявність згоди щодо її необхідності⁵.

Залежно від сфер суспільного життя можна здійснити класифікацію реформ на економічну, соціальну, політичну, правову тощо.

© I. С. Куненко, 2009